

+Ak ve+(I)k EKLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Fatih ÖZEK²

ÖZET

+Ak ve+(I)k ekleri, Eski Türkçeden itibaren Türkçenin çeşitli dönemlerinde kullanılan, sevgi ve küçültme bildiren eklerdir. +Ak ve+(I)k ekleri, sevgi ve küçültme işlevine bağlı olarak zamanla yavru hayvan adları, bir nesnenin parçası veya küçüğü anlamında isimler türetmiştir. Ancak eklerin kullanımı, hem Türkçenin tarihi, hem de çağdaş dönemlerinde sınırlıdır. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde, kalıplaşmış olarak, yalnızca bazı kelimelerde görülür.

+Ak ve+(I)k ekleri, Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülür. Derleme sözlüğünden hareketle ek ile ilgili tespit ettiğimiz örnekler, eklerin Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerine göre ağızlarda daha canlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ekler temel işlevlerine bağlı olarak, yeni işlevler de kazanmıştır. Çok sayıda kelimedede ise şekil ve anlam olarak ekler varlıklarını hissettirmiştir. Çalışmada bu kelimelerin kök-gövde (anlam) ilişkisi de kurulmaya çalışılmıştır.

Bu noktalardan hareketle makalede, +Ak ve +(I)k eklerinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki genel görünümünü ve de işlevlerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** +Ak eki, +(I)k eki, küçültme eki, şekil bilgisi, Türkiye Türkçesi ağızları.*

¹ Bu makale, 15-18 Ekim 2014 tarihinde düzenlenen VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Ü., İnsani ve Sosyal Bilimler Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, ozekfatih@gmail.com

ABSTRACT

An Evaluation on Use of the Suffixes ‘+AK and+(I)K’ in Turkey Turkish Sub-Dialects

+Ak and +(I)k are diminutive and caritative suffixes that have been used since Old Turkish. In accordance with their diminutive and caritative funtions, they are used to derivate names of baby animals, a piece of an object or small objects with the time. But the use of the suffixes seems to be limited both in hstorical and modern periods of Turkish. Today, the use of the suffixes can be seen in a few words in the written language of Turkey Turkish.

+Ak and +(I)k are also used in Tukey Turkish sub-dialects. Based on the examples in Compilation Dictioanary, it can be inferred that the use of the suffixes are more widespred in sub-dialects than that of in historical and modern periods of Turkish. Also the suffixes gained various funtions related to the original ones. In numerous words the presence of the suffiexes can be determined. In this work, the semantic relations between roots and stems of these words are studied.

From this point of view, In this study it is aimed to determine the funtions and general aspects of the suffixes in Tukey Turkish sub-dialects.

Key Words: +(A)k, +(I)k, dimunitive suffix, morphology, Turkey Turkish sub-dialects.

1. Giriş

+Ak ve+(I)k ekleri Türkçede eskiden beri kullanılan, “küçültme³ ve sevgi” bildiren ektir. İşlek bir ek değildir. Kaynaklarda +Ak ve +(I)k eki ile ilgili bilgiler ve bu eklerle kurulmuş adlar oldukça azdır. Muharrem Ergin, eklerin işlek olmadığını ve benzerlik ifade ettiğini belirtip “*topuk, kıvuk, kabuk, bebek*” misallerinde bu eklerin görüldüğünü ifade eder. (Ergin 1986:177) Zeynep Korkmaz, ekin +Ir ekiyle kurulmuş ses yansımali ikincil köklerden sonra gelerek *küçültmeli* anlamda bazı ad ve sıfatlar türettiğini söyleyerek *kıtırık, gıcırık, çıkrık* örneklerini verir. (Korkmaz 2003:47) Vecihe Hatipoğlu, eklerin işlevi ile ilgili herhangi bir bilgi vermeden bu ekle kurulmuş bazı adları sıralar: *yolak* “*patika, küçük yol*”, *topuk, kabuk, benek, başak* vb. (Hatipoğlu 1981: 82) Günay Karaağaç, ekin benzerlik bildirdiğini ve işlek olmadığını belirtip ek ile ilgili tek örnek verir: *top>topuk*. (Karaağaç 2012:277)

+Ak ve +(I)k ekleri, Türkçenin tarihî dönemlerinde de pek işlek değildir. Ancak tarihî dönemlerde küçültme ve sevgi işlevi daha belirgindir.

³ Türkçedeki küçültme ekleri için bk. A.N. Kononov (1989) “*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*”, TDAY/Belleten-1968, TDK yay., Ankara, , s. 81-88.

A. Von Gabain, +k, +k ekinin Eski Türkçede küçültme, sevgi anlamında isimler yaptığını bildirir: **ögük** “annecik”, **yulağ** “küçük çay, derecik” vb. (Gabain 1988: 45) Clauson da ekin küçültme ve şefkat bildiren adlar yaptığını söyler: **ög** “anne” > **ögük** “annecik” (Clauson 2007:189) Aynı şekilde +Ak ve+(I)k eklerinin Dîvânü Lûgati’t- Türk’te (DLT) “küçültme ve sevgi” anlamında adlar türettiği görülür: **botu+k** “deve yavrusu” (DLT, C III, 218), **yol+ak** “küçük yol” (DLT, C III, 17), **yul+ak** “küçük su pınarı” (DLT, C III, 17), **but+ık** “küçük desti, kırba, boduç” (DLT, C I, 377). Mehmet Vefa Nalbant, +Ak ekinin, DLT’de aynı zamanda hayvan isimleri yaptığını söyleyip **merdek**?⁴ “ayı yavrusu”, **kamıç+ak** “kurbağa yavrusu dahi denilen su böceği” örneklerini verir. (Nalbant 2008:82)

+Ak ve +(I)k eki ile ilgili daha geniş bilgilere Marcel Erdal’da rastlıyoruz. Erdal, ekin +Ak ve +(I)k biçiminde iki farklı şeklini belirttiikten sonra, eklerin işlek olmadığını, insandan-hayvana, hayvandan-insana, diğer hayvanlardan hayvanlara geçen isimlerde ve bitkilerin veya benzer şeylerin değersiz parçalarını ifade eden isimlerde kullanıldığını söyler. (Erdal 1991: 40-44) Marcel Erdal’ın bu eklerle oluşmuş isimlere vermiş olduğu bazı örnekler şunlardır: **kum+ak** “toprak parçası” < **kum** “kum”; **baş+ak** “okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren, ok başağı” (DLT) < **baş** “baş”; **çan+ak** “küçük kap” < **zhān** (Çin.) “fincan”; **yul+ak** “cılız su kaynağı” < **yol** “yol”; **boyn+ak** “dağ boynu, belen” < **boyn** “dağlardaki dar geçit”; **öz+ek** “bir nehrin kolu” < **öz** “küçük su yolu”; **irk+ek** “iki yaşına gelen koç” < **irk** “dört yaşına gelen koç”; **ogl+ak** “keçi yavrusu” < **ogul** “küçük çocuk, erkek evlat”; **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu”; **kamıç+ak** “kurbağa yavrusu” < **kamıç** “kepçe”; **adgır+ak** “teke”, (Alt. ve Kırg. ağızlarında genç aygır” < **adgır** “aygır”; **ıvık-ıvık-yıvık** “geyik, ceylan” < **ibi-ivi-yivi** (Tuva, Tofalar “ren geyiği”); **siy+ek** “sinek” < **sin** “yansıma ses”; **top+uk** < **top**; **çöp+ık~şöp+ık** “meyvenin yenildikten sonra kalan bölümü” < **çöp** “atık, bir sıvının atığı”; **çıp+ık** “çubuk” < **çıp** “ince uzanan dal”; **bud+ık** “dal” < **but** “bacak”. (Erdal 1991: 40-44)

+Ak ve +(I)k ekleri, çağdaş Türk lehçelerinde ve Altay dillerinde de görülür: Çuv. **śeške, śaska** “çiçek” < ***śas+ka** < ***çeç+äk**, Bşk. **ses+kä**. Krş. Mo. çeçeg < ***çeç+eg**; Çuv. **śilhe** “yele” < **yäl**, Tarancı **yälkä** < ***yäl+ke**; Tat. **ätükä** “baba” < ***ätä+kä** < ata, Yak. **agaka** “sevgili baba” < **aga+ka**. Mo. +qai/+kei (küçültme eki): Mo. **sibaguqai** “küçük kuş” < **sibagun** “kuş”; Mo. **çinuqai** “kurt yavrusu” < **çinua** “kurt”. Tung. +ka/+k3/+ga/+g3 (küçültme eki): Ma. **muk3** “su” < **mu**, Tung. **mu**; Gol. **3ńk3** “üvey anne” < **3ń3** “anne”.

⁴ Marcel Erdal merdek kelimesini şu şekilde açıklamıştır: **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu” bk. Marcel Erdal (1991), Old Turkic Word Formation Vol 1, Otto Harrasowitz- Wiesbaden, s. 41.

2. Türkiye Türkçesi Ağızlarında +Ak ve +(I)k Ekleri

+Ak ve +(I)k ekleri, lcnl dildeki ve tarihsel süreçteki kullanımlarının aksine Türkiye Türkçesi ağızlarında daha işlek kullanılmaktadır. TTA’daki kullanımlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Yavru hayvan adları yapar.
- Kck, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yapar.
- Olgunlaşmamış meyve-sebze adları yapar.
- Herhangi bir nesnenin kcğ anlamında adlar yapar.

TTA’da +Ak ve +(I)k ekleri aynı işleklilik derecesine sahip değildir. Işlek olan ek, +(I)k ekidir. +Ak eki, tarihsel dönemlerdeki kullanımını neredeyse tamamen kaybetmiştir. +Ak ekinin TTA’da yalnızca bir örnekte yavru hayvan adı (**balak** < **bala+k**) yaptığı tespit edilebilmiştir.

TTA’da +Ak ve +(I)k ekleri ile oluşmuş adlar, çoğunlukla kök- gövde (anlam) ilişkisini kaybetmiştir. Bundan dolayı, tespit edilen örneklerin çoğunda ek, kelimelerdeki eskicil anlam ilgisi kurularak tespit edilebilmiştir. TTA’da gördüğümüz örnekler şoyledir:

a. Yavru hayvan adları yapar.

+Ak ve +(I)k’in bir hayvanın kcğ ya da yavrusu anlamında adlar yaptığı rnekler Türkçede görülür. Bu adlar çoğunlukla M. Erdal’in tespit ettiği gibi insandan- hayvana veya hayvandan-insana biçiminde ve daha çok metaforik tarzdadır. (Erdal 1991: 40) rneğin **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu” ve yine **oğl+ak** “keçi yavrusu” < **oğ(u)l** “kck ocuk, erkek evlat” örneklerinde insana ait bir nitelik, bir hayvan için kullanılmıştır. **Kami+ak** “kurbağa yavrusu” < **kami** “kepçe” örneğinde ise kurbağa yavrusu, şeklen benzer bir nesne adı ile türetilmiştir. Benzer kullanımlar TTA’da da görülür:

balak “manda yavrusu, “malak” (Scl*Yalvaç-Isp.; GARipky* Tavas-Dz;ulhan*Bozdoğan-Ay.;Ağlı*Küre-Ks. vd. bk.C.I., s.497); **balag** (*Iğdır- Kr.); **balah** (Taşburun, *Iğdır, Kızılakak, *Arpaçay, –Kr; Çepni *Gemerek, *Kangal ve Köyleri, *Grn-Sv.; Sarıhamzalı, *Sorgun -Yz.); **balak** “tavşan yavrusu” (*Urta -İz.; -Sv.; -Krş.; Kemerhisar, Ulukışla, *Bor, Nđ.; Alibey *umra, Ayaslar, Balki, *Ilgın, Akait, Sille, Bisse –Kn); **balak** “ayı yavrusu” (-El.; -Ezm.; Karakuş bucağı köyleri *nye –Or.); **balak** “kedi yavrusu” (Msellim, Yapraklı-kr.; *İskilip -r.; -Ezm *Beşiri-Sr.); **baluk** “kedi yavrusu”(-Ezm.)(C.I.,s.504); **buluk** “kısarak yavrusu.” (-Ezm.) (C.I,

s.665.) < **bala** “çocuk” +**k** “küçültme eki” (Eyüpoğlu 1988: 69; Eren 1999:286; Gülensoy 2007:599)

boduk “deve yavrusu.”(Dereçine, İshaklı *Bolvadin, *Sandıklı- Af.; Kızılcabölük, Beylerli,*Sarayköy ve köyleri, Yenice, Dalama, Burhaniye (C.I, s.721.), “ayı yavrusu” (Hocalar * Sandıklı- Af.; Yassıviran, Uluğbey *Senirkent, *Keçiborlu köyleri –İsp.; Örencik *Yeşilova, Aziziye, Yazıköy-Brd.)) (C.I, s.721.); **potuk** “deve yavrusu.” (*Emirdağ-Af.; Güney, Horoz, Karaköy ,Kurtlar *Yeşilova Brd.; İsabey, Yukarıseyit *Çal, Söğüt, Honaz-Dz.), “manda yavrusu”(–İsp.; Güney, Honaz, Karaköy*Yeşilova-Brd.; Oğuz*Acıpayam-Dz.); “köpek yavrusu.” (–Brs.), “ayı yavrusu”, “domuz yavrusu.” (Kasımlar*Gölpazarı-Bil.;*Gerze-Sn.; Güvercinlik*Hamza-Sm.)) (C.V, s.3476.); < **botu** < ***botu** (Tekin 1995:): “deve yavrusu”+ **k** “küçültme eki” (Gülensoy 2007:162). Kelime botu, botuk, potuk biçimlerinde ve “deve yavrusu anlamlarında” DLT’de bulunmaktadır. KB’de ise “botu” biçimi “çocuk, yavru, bebek” anlamında kullanılmıştır. Buradan hareketle kelimenin “merdek, oğlak, malak/balak” örneklerinde olduğu gibi **botu** “çocuk, yavru, bebek” +**k** ile oluştuğu söylenebilir. Ayrıca TTA’da **botuk** “küçük çocuk.”(–Bo.) anlamında da kullanılmaktadır.

hurik “sıpa” (–Gr ve köyleri.) “tay.” (*Kilis-Gaz.) (C.II, s.2444.); **kuruk** “eşek yavrusu, sıpa.” (Karacakaya*İnegöl-Brs.;-Gm-Ezm.)*Ahlat-Bt.;Palha*Divriği-Sv.) (C.IV, s.3012), **kürük** “at yavrusu, tay.” (Afşar, Pazarören*Pınarbaşı,Kepez-Ky.), “eşek yavrusu, sıpa.”(Çr.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı,kepez-Ky.) (C.VI,s.4580.); **kürük** “at yavrusu.” (Kuz*Akkuş, *Ünye-Or.; -Mr.;- Sv.;-Ky.)*Ceyhan-Ada.) (C.IV, s. 3049.), “küçük kulaklı koyun, keçi.” (Çığrı*Dinar-Af.; -İsp.; Karamankı*Tefenni-Brd.; Tokat-Es.)) (C.IV, s.3049.); **karık** “eşek yavrusu. (–Bo.), “keçi yavrusu.” (Balcık*Pütürge-Ml.) (C.IV, s.2662.); **kirik** “ördek yavrusu.” (Bakırdağı, Çataloluk*Develi-Ky.;Misis*Saimbeyli-Ada.) (C.IV, s.2878.) vb. < **kır** (~**kir**~**kur**~**kür**) +(t)**k** “küçültme eki” (Gülensoy 2007:512). Gülensoy, kelimenin kır~kur~kür yansımasından türediğini ifade eder. Nitekim DLT’de tay kırsığın arkasında geri kaldığında “**kır, kır, kuru, kırı kırı**” ünlemleriyle çağrıldığı yazar. (DLT,C.III: 233) Hasan Eren, Dankoff’un kır <Erm.k’ufak “donkey foal”<Pehl. kurrak >Fars. kūrā; Krt.kuri, kurik düşüncesini paylaşmıştır. (Eren 1999: 238). Kelimenin, TTA’da eşek yavrusu dışında, at yavrusu, keçi yavrusu, koyun yavrusu, ördek yavrusu anlamında da kullanıldığı düşünüldüğünde yavru hayvanları çağırma ünleminden türemiş olması daha inandırıcı gelmektedir.

gudık “keçi yavrusu, oğlak.” (–Ama.; Küçükisa *Zile-To.; *Kelkit ve köyleri –Gm.;-Rz.)*Kağızman ve köyleri-Kr.), “kuzu” (*Ağın-El.;-Ml.), “köpek yavrusu.” (*Eğridir ve köyleri-İsp.; Bucak-Brd.;Yukarıseyit*Çal-Dz.;Yaylalı*Şile-Ist.)) (C.II, s.2032.); **kıdık** “köpek yavrusu.” (Kasımlar

*Eğridir-Isp.;Akçageniş *Elmalı-Ant.) (C.IV, s.2787.), “keçi yavrusu, oğlak.” (-Ama.;-Tr.;Köse*Kelkit,Uluşiran*Şıran Gm.; Bağlıca* Ardanuç, Çayağzı,Yavuz *Şavşat-Ar.) (C.IV, s.2789.) < **gıdı gıdı, kudu kudu** “köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi” < **kī** “çağırma ünlemi” +**dı** (Gülensoy 2007:370, 506)+ **k**. “küçültme eki”

kutuk “köpek yavrusu.” (-Ezm.;*Erciş-Vn.); **kutik** “köpek yavrusu.” (İphan*Yusufeli –Ar.; Bt.; *Ağın-El.), “eşek yavrusu sıpa” (Yaya *Big. Çkl.); **kudik** “köpek yavrusu.” (-Kr.; Ezm.; -Eze.;-Ur.); **kudük** “köpek yavrusu.” (Bayat *Emirdağ-Af.; -Ama.) (C.IV, s.2990) < **kutı kutı,kuçu kuçu, kücü kücü** “köpek çağırma ünlemi” (DS; 2009: 2990) +**k** “küçültme eki”

cüçük “kümes hayvanlarının yavrusu, civciv” (DS. 2009:1021-1022); **cucuk** (Pulluca *Demirci –Mn.; İsmetiye –Brs.; -İst.; -Çr.; Anaraş *Sürmene –Tr.; Küçükçayır, Karasu- Rz.; *Şavşat ve Köyleri Ar.; -Ezc.; *Keskin-Ank.); **cücek** (-İst.; Başhöyük *Kadınhanı –Kn.); **çucuk** (Çavdarlı *Şavşat- Ar.); **çüçük** (Havza- Sm.); **çüçük** (-Ky); **cüçük** “kuş yavrusu” (-İst.;-To.; Uluşiran *Şıran- Gm.; -Ml.; -Kilis; Taşoluk *Göksun, *Afşin –Mr.; -Sv.; -Yz.; Çayırılı *Haymana, -Ank.; -Ky.; Genezin *Avanos, Nş.; -Ada; - *Mersin, İç.) vb. < **cü cü, cu cu, cüg cüg, cüv cüv** (DS. 2009:1021) “tavukları çağırma ünlemi” + **k** “küçültme eki”

mucuk “küçük sinek.” (Bozhuyük* Göksun, Izgın *Elbistan-Mr.; Türkmen Aşireti, Yeniköy*Bnyan- Ky.) “küçük sivrisinek.” (-Kü.;*Afşin,Şekeroba-Mr.;Hamurcu-Ky.; Acıgöl-Nğ.) (C.IV, s.3215.) < **Tü. *mi [-ı]ç** “cüce, ufak, küçük” (Gülensoy 2007: 601)+(e/i)**k** “küçültme eki” Eren, bu konuda Dankoff’un kelimenin Ermeniceden alındığı (Erm.mžex “mosquito”) görüşünü paylaşmıştır. Eren’in Dankoff’a tek itirazı, mucuk ile miçek biçiminin birleştirilemeyeceğidir. (Eren 1999:295) Ancak TTA’da **mıcık** “küçük, ufak tefek (kimse)”, **mıdık** “cüce, kısa boylu” (DS, 2009:3180) örnekleri, kelimenin Türkçe ***mi [-ı]ç** “cüce, ufak, küçük”ten türediğini açıkça gösterir.

TTA’da +(I)k ekinin yansımaları gelerek yavru hayvan adları yaptığı da görülür: **cırık** “kuş yavrusu” (*Boyabat-Sn.) (C.II, s.930); **cerik** “henüz yumurtadan çıkmış civciv.” (*Milas-Mğ.) (C.II, s.886.), **çıgrık** “civciv.” (-Kn.) (DS. C.II, s.1163.); **çibik** “civciv” (Böğrüdellik* Cihanbeyli-Kn) (C.II, s.1202)

b. Küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yapar.

TTA’da +(I)k ekinin, bazı örneklerde küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yaptığı görülür. Bu örneklerin bir kısmı, **yansuma kök** + (I)k “küçültme eki” biçimindedir. TTA’da tespit ettiğimiz bazı örnekler şunlardır:

bıdırık “sıska, çelimsiz.” (Tavşancıl *Gebze-Kc.; Salarha, Karadere – Rz.)(C.I, s.655.) < **bıdır** “yansımâ” +**(i)k** “küçültme eki”; **bıcık** “küçük, ufak tefek.” (Erkinis *Yusufeli-Ar.) (C.I, s.682.) < **bici** “yansımâ” +**k** “küçültme eki”; **cıcık** “küçük, cılız.” (*Göle, *Ardahan,*Posof-Kr.) (C.II, s.958.) < **ci+ci** “yansımâ”+**k** “küçültme eki”; **cizbizik** “çok ufak tefek.” (-Ama.) (C.II, s.969) < **ciz+bız** “yansımâ” +**(i)k** “küçültme eki”; **cimizik** “minik, küçük.” (-Çr.,Düzköy*Keşap-Gr.) (C.II, s.973.) < **ci+miz** “yansımâ”+ **(i)k** “küçültme eki”; **cıdırık** “azıcık, bir parça.” (*Yalvaç-Isp.; Yayla *Tefenni-Brd.; -Ks.; *Beyşehir-Kn.) (C.II, s.897.) < **cıdır** “yansımâ”+**(i)k** “küçültme eki”; **pitik** “az, küçük.” (*Niksar-To.) (C.V, s.3464.) < **pit** “yansımâ” +**(i)k** “küçültme eki”; **bıdık** “çok az, azıcık.” (*Güdül ve köyleri –Ank.) (C.VI, s.4458.)< **bid** “yansımâ” +**(i)k** “küçültme eki”; **vidik** “küçük, küçücük.” (Zile ve köyleri-To.) (C.VI, s.4807.) < **vid** “yansımâ” +**(i)k** “küçültme eki”. vb.

TTA’da “kırt” kelimesine +**(I)k** ekinin eklenmesiyle oluşmuş, küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar da görülür:

kırtık “pek az, azıcık bir parça.” (Uluşiran*Şiran,-G.;-Ezm.;*Genciğe-Ezc.;-Vn.);(C.IV, s.2839.); **kırdık** “bir lokma, çok az, azıcık.” (*Erciş-Vn.) (C.IV, s.2838.); **kırtık** “ufak tefek, kısa boylu (kimse).” (Çavdarhisar*Emet-Kü.;Karakoca*Haymana-Ank.) (C.IV, s.2838.) < **kırt** “kısa” (DLT C, 1:342) + **(I)k**. “küçültme eki”. Aşağıdaki örnekte ise **Tü.*mi** [**-i**]**ç** “cüce, ufak, küçük” kelimesine gelerek küçük, ufak, kısa vb. sıfatlar yapmıştır:

mıcık “küçük, ufak defek (kimse)” (*Merzifon köyleri-Amaç; Sarıca *Gölköy –Or.; -Gm.; Haccılıyas *Koyulhisar -Sv.; Çakallı –Ada.); **mıdık** “cüce, kısa boylu.” (*Yalvaç*Gelendost-Isp.; Oğuz*Acıpayam-Dz.;-Mn ve çevresi.) (C.IV, s.3180); **mıdık** (*Erciş-Vn.); **mıcık** “küçük, ufak tefek (kimse)” < **Tü.*mi** [**-i**]**ç** “cüce, ufak, küçük” (Gülensoy, 2007: 601)+ **(I)k** “küçültme eki”

c. Olgunlaşmamış meyve adları yapar.

+**(I)k** eki, TTA’da az sayıda örnekte olgunlaşmamış meyve adı yapmıştır.

ğoruh “olgunlaşmamış üzüm, koruk” (Bağlıllı*Eğridir-Isp.; Kavak *Yeşilova, Kuşbaba *Bucak- Brd.; Çöplü *Çivril Dz.; *Devrek –Zn.; Çıkrık *Mecitözü –Çr.; Hayati *Erbaa-To.; Kuzköy *Ünye –Or.; Çarıkcı *İğdir-Kr.) (DS C.III, s.2106); **garuk** “olgunlaşmamış üzüm.” (Telin*Gürün-Sv.) ((DS. C.III, s.1931.) < **ET kor** “ekşi” (Gülensoy 2007: 544) +**(u)k** “küçültme eki”. Hasan Eren, “koruk” kelimesi ile ilgili Scherner’in kelimenin Farsçadan alındığı (Far. gōra’ “unripe grapes or dates”) ve Clauson’un kelimenin yabancı kökenli olduğu görüşlerini paylaşmıştır. Bu konudaki

görüştünü belirtmeyen Eren, Scherner'in görüşüne ses bakımından uyumsuzluk açısından itiraz etmiştir. (Eren 1999:253). Gülensoy ise ET'de kor "ekşi" anlamında bir kelime olduğunu ve kelimenin buradan gelmiş olmasının ses bakımından daha uygun olduğunu belirtmiştir. (Gülensoy 2007:544). Biz de anlam ilgisi ve ses uyumu bakımından Gülensoy'un fikrine katılıyoruz.

gozik "olgunlaşmamış dut." (Ersis *Yusufeli-Ar.) (C.II, s.2113.), **gask** "bir tarafı tam gelişmemiş ve olgunlaşmamış kavun ya da karpuz." (Büyükabaca*Senrkent-Isp.) (C.II, s.1932.) < **koz** "ceviz", "boş" [(Gülensoy 2007:550): Fars. ğawz, goz < Tü. koz; (Eren 2007:255): Far. gaws⁵] +**(i)k** "küçültme eki"

d. Herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapar.

+**(I)k** ekinin TTA'da görülen başka bir işlevi, sınırlı sayıda da olsa herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapmasıdır. Tespit ettiğimiz bazı örnekler şunlardır:

gazzik "küçük kazan." (-Ml. ve çevresi.) (C.VI, s.4509.), **kazik** "küçük kazan."(-Ml.;Vazıldan*Divriği-Sv.) (C.IV, s.2714.) < **kaz** "tas, maşrapa" (Gülensoy, 2007:487) + **(i)k** "küçültme eki"

kelik "küçük taş." (-Mr.) (C.IV, s.2734.) < **kel** "mezar taşı" (DS. 2009: 2725) + **(i)k** "küçültme eki"

kulik "küçük ekmek, çörek" (Karayurtlu*Kavak-Sm.;*Ağın-El.) (C.IV, s.2997.) < **kol** +**(i)k** "küçültme eki" bk. Alt. Kumd. kalaş "pişmiş ekmek". Gülensoy kelimenin kul +aş+ı'ndan gelebileceğini söyler. (Gülensoy 2007:392)

pezik "küçük hamur topağı, pazı, beze." (*Develi-Ky.) (C.V, s.3441.) < **ET. bēz** "yansıma" +**(i)k**. "küçültme eki" (Gülensoy 2007:137). Pezik, TTA'da "yufka açılmadan önce, hamurun ayrıldığı toparlakların her biri, pazı" (DS, 2009: 3441) anlamındaki **beze** kelimesi ile kök olarak aynıdır. **beze** < **bez** "yansıma" +**e** biçiminde oluşmuştur. (Gülensoy 2007:137). Eren beze ~ pazı kelimesini < R. μάχα, μῆξ' dan getirmiştir. (Eren 1999:327) Gülensoy, TTA'da bezeme, bezeleme, bezileme, bezime, bizeme "vücutta şiş ve kızartılar belirtilen bir çeşit deri hastalığı" kelimelerinden hareketle, sözcüklerin kökündeki "bez"'in kabarıklık, şişkinlik anlamlarını verdiğini, bunun kelimenin Türkçe yansıma olduğunun kanıtıdır der. (Gülensoy 2007:137)

⁵ Hasan Eren'e göre Fars. gaws kelimesi, Arapça yoluyla Türkçeye ceviz olarak geçmiştir. (Eren 2007:255)

3. Sonuç

+*Ak ve +(I)k* ekleri, Türkçede çoğunlukla küçültme, bazen de sevgi bildiren bir ektir. Bu işleviyle, ancak az sayıda örnekte Türkçenin çeşitli dönemlerinde kullanılmıştır. Ekin zamanla eklendiği kökle veya gövdeyle kalıplaştığını, böylelikle de kök-gövde ile anlam ilişkisini kaybettiğini de görmek mümkündür.

+*(I)k* eki, TTA'da tarihsel ve güncel kullanımının aksine daha işlektir. Ek, TTA'da yavru hayvan adları, küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar, olgunlaşmamış meyve adları ve herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapmıştır +*Ak* eki ise TTA'da yavru hayvan adı yaptığı bir örnek dışında görülmemiştir.

+*Ak ve +(I)k* ekleri TTA'da, daha çok “yavru hayvan adları” türetmiştir. Bu, çoğunlukla iki şekilde olmuştur. Birincisi, insana ait bir unsurun küçültme eki ile bir hayvan yavrusuna benzetme şekliyledir: Far. *mard* “insanoğlu” <*malak*; Tü. *bala* “çocuk” <*balak*; Tü. *oğ(ul)* “erkek evlat” < *oğlak*; Tür. *botu* “çocuk, yavru, bebek” < *botuk* gibi. İkincisi ise hayvanları çağırma ünlemlerine küçültme ekinin gelmesi biçimindedir: *kir* (~*kir~kur~kür*) +*(i)k* > *kurik* vb.; *gıdı gıdı, kızı kızı* + *k.* > *gıdik* vb.; *cü cü, cu cu, cüğ cüğ, cüv cüv* + *k* > *cücüük* vd. gibi. TTA'da +*(I)k* eki, işleklik bakımından daha sonra küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar türetmiştir. Bu türetme de daha çok yansıma kökler ve kırt “kısa” kelimesinin üzerine +*(I)k* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur: *bıdır* “yansıma” +*(i)k* > *bıdırık* vb.; *kırt* “kısa” + *(I)k.* > *kırtık* vb. Az sayıda örnekte ise bir nesnenin küçüğü ve olgunlaşmamış meyve adları türeterek iki farklı işlev üstlenmiştir.

Kısaltmalar

Bşk.	Başkurtça
Çin.	Çince
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Dîvânü Lûgati't- Türk
DS	Derleme Sözlüğü
ET	Eski Türkçe
Ma.	Mançuca
Mo.	Moğol
TTA	Türkiye Türkçesi Ağızları
Tung.	Mançu-Tunguzca
Tü.	Türkçe
Yak.	Yakutça

Kaynaklar

- A.von Gabain (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara.
- A.N. Kononov (1989), “*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*”, TDAY/Belleten-1968, TDK Yay., Ankara, s. 81-88.
- Arat, R. Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, (Yayına Hazırlayan: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yay. İstanbul.
- Atalay, Besim (1985), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi I**, TTK Yay., Ankara.
- Atalay, Besim (1986), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi II**, TTK Yay., Ankara.
- Atalay, Besim (1986), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi III**, TTK Yay., Ankara.
- Clauson, S. G. (1972), **An Etymological Dictionaries Of Pre Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, London.
- Clauson, S. G. (2007), “*Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler*” (çev.Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1 Güz 2007, s. 185-196.
- Erdal, Marcel (1991), **Old Turkic Word Formation Vol 1**, Otto Harrasowitz- Wiesbaden.
- Eren, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem (1986), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul.
- Eyüpoğlu, İ. Zeki (1988), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yay., İstanbul.
- Derleme Sözlüğü I-VI (2009), TDK Yay., Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (1994), **Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü**, TTK Yay., Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2007), **Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Han- Woo Choi (2010), **Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi**, TDK Yay., Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe (1981), **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., Ankara.
- Karaağaç, Günay (2012), **Türkçenin Dil Bilgisi**, Akçağ Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara.
- Nalbant, M. Vefa (2008), **Dîvânü Lügati’t- Türk Grameri-I- İsim**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.

- Starostin, S., Dybo, A.; Mudrak, O. (2003), **Etymological Dictionary of the Altaic Languages**, Leiden-Boston, Brill.
- Tekin, Talat (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yay., İstanbul.
- Tietze, Andreas (2009), **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-**
Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-
Türkischen, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.